

„Nem vagyunk hősök, csak becsületesek próbálunk lenni.”

Bögre Zsuzsanna: Élettörténeti társadalomkutatás. Elméleti és empirikus megközelítések. L'Harmattan, Budapest, 2024.

Leveleki Magdolna¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.18272>

Beérkezés: 2025. 01. 30.

Átdolgozott változat beérkezése: 2025. 03. 03.

Elfogadás: 2025. 03. 18.

Mi az élettörténet, milyen forrással dolgozik a szociológus, amikor élettörténeteket gyűjt, és hogyan dolgozza fel az elkészített interjút, személyes dokumentumokat? Ezeket a kérdéseket teszi fel Bögre Zsuzsanna a L'Harmattan kiadónál 2024-ben megjelent kötetében.

A szerző áttekinti azokat a megközelítésmódokat és dilemmákat, melyek minden olyan társadalomkutatót foglalkoztatnak, akik a biográfia módszerével igyekeznek feltárni, értelmezni a társadalmi történeket. Dilemmák pedig adódnak bőséggel, hiszen az életútinterjúk, a személyes narratívák magától értetődően szubjektív látásmódot tükröznek, emlékezetünk szelektív és élettörténetünk „nyitott rendszer”, halálunk pillanatáig változik, ráadásul a változások visszamenőleg is bekövetkezhetnek, „folyamatjellegűek”. Mindezek következtében a szerző – Bausingert (1988) és Bertaux-t (1981) idézve – arra a következtetésre jut, hogy az élettörténet „nem más, mint az egyén konstrukciója önmagáról”. Az elbeszélt élettörténetek pedig nem arra valók, hogy valamilyen objektív képet kapjunk a múltból, múltbeli történésekről, hanem arra, hogy megértsük, az interjúalany „miért mutatja úgy be az életét, ahogyan teszi?” (17. o.)

A biográfia módszere – mely az élettörténetek elbeszélésén túl személyes dokumentumok, naplók, levelek, önéletrajzok feldolgozását is jelenti – az elmúlt évtizedekben méltatlanul háttérbe szorult a kvantitatív vizsgálatokkal szemben. Ennek oka a szerző szerint, hogy a kvalitatív kutatók többnyire meg akartak felelni a pozitivisták követelményeknek, melynek szellemében olyan követelményeket támasztottak a biográfiai módszerekkel szemben, mint az érvényesség, a megbízhatóság és az általánosíthatóság. Ezen elvárások hatására a kvalitatív kutatásokon belül különböző paradigmák jelentek meg, az új paradigmák pedig óhatatlanul a pozitivisták szem-

1 Veszprémi Érseki Főiskola, e-mail: leveleki.magdolna@ersekifoiskola.hu

lélethez viszonyítva fogalmazták meg saját álláspontjukat. A posztpozitivizmus továbbra is feltételezi, hogy létezik egy rajtunk kívül álló, objektív valóság, kételyeket fogalmaz meg ugyanakkor ezen valóság tökéletes megismerhetőségével szemben. A kritikai elméletek iskolája arra mutat rá, hogy a társadalmi viszonyok, azon belül a hatalmi viszonyok megértése révén kerülhetünk csak közelebb a valóság feltáráshoz. Ez a hatalmi viszony episztemológiai szempontból azt is jelenti, hogy a kutatók és a kutatási eredmények vállaltan értékvezéltek, nem semlegesek, neutralisták, ahogyan azt a pozitivista/posztpozitivista paradigma állítja.

Éppen azért, mert a kritikai paradigma értékvezérelt, és a társadalmi viszonyokat szűkítetten, csupán bizonyos értékek mentén vizsgálja, a nyolcvanas években megjelent egy új megközelítés, az ún. konstruktivista paradigma, amely *„az alternatív világok egymásmellettiségét hirdeti, s a vélemények, értelmezések társadalmi úton történő konstruálódására hívja fel a figyelmet”* (26. o.). E paradigma képviselői szerint a kutató és a kutatott személy egyaránt konstruálja a valóságot, és a különböző értelmezések tisztázását segítheti, ha a kutató visszajuttatja az elemzéseket a történet alanyához, és felméri az eredmények érvényességét (Bögre 2020).

A paradigmaváltás vázolt folyamata azt mutatja, hogy egyre kevésbé határozza meg a szociológiai gondolkodást a pozitivista/posztpozitivista szemlélet, amivel párhuzamosan napjainkban a kvalitatív módszerek térnyerése és a különböző paradigmák együttélése jellemző. Sőt Bögre Zsuzsanna a paradigmák között létrejött kompromisszumról beszél, amely Densin (2001) nyomán abban áll, hogy (1) a pozitivista felfogás tulajdonképpen minden kutató szemléletében megragadható, (2) elfogadottá vált, hogy a társadalmi jelenségek sokszínűek, többféle nézőpontból vizsgálhatók, és (3) fontos a szubjektív narratívák feltárása, mindemelllett az etnometodológia hatása-képpen (4) természetessé váltak a mindennapokat vizsgáló kutatások. A paradigmák közötti ellentmondásokat segít áthidalni a biográfia módszere azáltal, hogy a személyes elbeszéléseket kordokumentumok elemzésével egészíti ki. Bár maguk a kordokumentumok is kellő forráskritikával kezelendők, maguk is konstruáltak, mégis más idősíkbán, más nézőpontból világítanak rá a történésekre.

Miután a tényfeltárás iránti igény a kvalitatív kutatások kapcsán is megjelenik, a szerző rámutat a levéltári kordokumentumok hasznosságára, s a kötetben a kihallgatási jegyzőkönyvek és ügynökjelentések példájával igyekszik meggyőzni az olvasót arról, milyen hasznos hozadéka lehet a dokumentumok felkutatásának, a trianguláció használatának a valóság feltáráshoz. Erre példa a kötetben több olyan élettörténet, ahol az interjúalanyok által elmeséltekből hiányoznak bizonyos részletek, az elbeszélés egésze nem koherens. Ilyenkor a történet értelmezéséhez elengedhetetlen az információk ellenőrzése. A kordokumentumok és az életútinterjúk alapján születő következtetések azonban természetesen a kutató rekonstrukciói.

Az ismeretelméleti fejezeteket követően Bögre Zsuzsa élettörténeteket elemez a biográfia, a trianguláció módszereivel. A tanulmánykötetben szereplő történeteket

két nagy témakörbe sorolja: 1. a traumák szerepe az élettörténetekben, 2. a vallásosság élettörténeti feldolgozása.

Személyes és történelmi traumák játszanak szerepet Z. Pál élettörténetében, aki a két világháború között esztergomi főispán, és az egykori Független Kisgazdapárt vezetőségének tagja. Miután véletlen szerencse folytán elkerülte a nyilas megszállás idején az akasztófát, 1948-ban a szovjetek tartóztatták le. Az életútinterjú azonban itt szakadozottá, inkohereussá válik, és a történet nem lenne érthető, ha a kutató nem nézne utána levéltári dokumentumoknak, kihallgatási jegyzőkönyveknek és ügynökjelentéseknek. Csupán ezek alapján lesz világos, milyen kálváriát járt be Z. Pál. Természetesen az így leírt életút a kutató rekonstrukciója, de éppen az elemzés többféle módszere teszi hitelessé az élettörténet kirajzolódó vonalát.

Hasonlóképpen a trianguláció módszere segítette Bögre Zsuzsát V. Terézia élettörténetének feltárásában. Az ő életút-narratívája egyértelműnek tűnt, bizonyos kérdésekre azonban nem adott választ. Az 1950-es években Besenyőtelken zajlott kulák- és egyházüldözés eseményeinek és V. Terézia személyes szerepének megértéséhez is letartóztatási peranyagok, kihallgatási jegyzőkönyvek és a vizsgálati fogság alatt készült börtönügynök-jelentések megismerése vált szükségessé. Bögre Zsuzsa külön fejezetben elemzi, miről beszél az interjúalany, és miről nem, ha nem tudja feldolgozni a traumáját, a vele történt fájdalmakat. Fontos események részleteinek elfelejtése vagy elhallgatása úgy történik, hogy bizonyos idősíkok (a múlt, a jelen vagy a jövő) eltűnnek vagy jelentőségüket veszítik (121. o.) Ezért is hasznosak a levéltári források. És bár ezen dokumentumok szövegei is konstrukciók, a hatalom álláspontját képviselik, az életútinterjúkkal összevetve érthetővé válnak az elmesélt élettörténet mondanivalóját befolyásoló motívumok.

Az elhallgatás, a szelektív emlékezés, az idősíkok jelentőségének megváltoztatása mellett a nézőpontok és a saját szerephez való viszonyulás átformálódása is megfigyelhető a rekonstruált történet különböző időszakaiban. Ezt példázza V. Erzsébet élettörténete, akinek ügynöki tevékenysége a levéltári források alapján négy korszakra osztható: a „meggyőződéses ügynök” szerepében úgy viselkedett, mintha mindig a hatalom oldalán állt volna. A „lázado” időszakban kísérletet tett arra, hogy a besúgó szerepétől megszabaduljon. Miután ez a próbálkozás sikertelen maradt, „kényszerügynökként” teljesítette feladatát: nem jelentett olyan eseményeket, melyekkel a megfigyelt személyeknek árthatott volna. Legvégül pedig a jelentések szerint „használatatlanná vált”, és elbocsátották a hálózatból (182. o.)

De változott az interjúalany saját tevékenységéhez való viszonya is aszerint, hogy épp mely évben, milyen társadalmi-történeti időszakban tekintett vissza saját múltjára. Ennek megfelelően az 1957-es forrásokban a forradalmárok oldalán helyezte el saját magát, későbbi jelentésekben pedig már a Kádár-rendszer ellenforradalmi retorikáját használta. Az 1992. évi interjúban ismét próbált a forradalmár szerepébe visszahelyezkedni, de ez már kevésbé sikerült. Az interjúból egy meghasonlott személyiség rajzolódott ki, aki nem tud múltjáról, a vele történt eseményekről konzisztensen beszélni (182. o.)

A literális elemzés és az interpretáció eszközeit használva mutatja be a szerző egy mikroközösség gondolkodásmódját az 1956-os amerikai magyarok óhazaképe és helyvesztés során szerzett tapasztalatai alapján a tanulmánykötet következő fejezeteiben. Bögre Zsuzsa 13 élettörténeti interjút készített; tíz alany tartozott az első generációs '56-osok közé, az ő gyermekkori szocializációjuk még Magyarországon zajlott, hárman pedig már Amerikában nevelkedtek. Az interjúk alapján a kutató a hasonlóságokat emelte ki három időszakban, Magyarország elhagyásakor, az első hazalátogatáskor és a rendszerváltás után, amikor felmerült a hazájukba való visszaköltözés reális lehetősége. Az interjúkban fellelhető hasonlóságok azt mutatták, hogy a georgiai magyar „church” '56-os tagjainak közösségében kialakult a kollektív emlékezetnek egy olyan kerete, mely „a szülőföldtől való elszakadást erősítette meg, hogy helyet hagyjon az új hazához való kötődésnek” (198. o.).

A kötet harmadik fejezete a vallásos identitás témakörében gyűjtött élettörténeteket elemez. A szerző ezekben a tanulmányokban – nem kérdőjelezve meg az interjúalanyok önértelmezését – literális elemzéseket alkalmaz, ugyanakkor a posztpozitivistá szemlélet alapján a „valóságot az alany és a kutató szemszögén keresztül láttatja”. Berta nővér titkos élete kapcsán Bögre Zsuzsanna – Martin Kohlit idézve – rámutat arra, hogy „*a modern életben az életút olyan társadalmi intézménnyé vált, amelyben együttesen van jelen a társadalom és az egyén, a társadalom normatív rendszere és az egyén magatartása*” (221. o.). Berta nővér ugyanis szerzetesi életre készült, de 1950-ben a rendjét feloszlatták, és családjának valamint rendtársainak az elvesztése után továbbra is próbált szerzetesi életet élni. Ez azonban már csak titokban volt lehetséges, s a mindennapokban úgy kellett viselkednie, mintha nem lenne szerzetesnővér.

A pártállami évtizedek körülményei között kialakult túlélési stratégiákat Bögre Zsuzsanna a hétköznapi ellenállás, a reziliencia és a generativitás fogalmaival jellemzi. A hétköznapi ellenállás célja és értelme „*a rendszer kijátszása, az identitás-őrzés, a korábbi életút megtartása*” volt. A reziliencia, a „*rugalmas ellenálló képesség*” a társadalmi változások közepette „új egyensúlyi állapot” kialakítását célozta az egyén vagy csoport integritásának és identitásának megőrzése érdekében (251. o.). A generativitás értelmében pedig az egyén tovább akarja adni azt, amit környezetétől kapott. Oly módon nyer értelmet élete, hogy – Erikson szerint – gyermeket nevel, a szerzetesi életben pedig segít másokat, gondoskodik másokról.

A könyvben Tímár Ágnes szerzetesnővér küzdelmes életútja révén mutatja be a szerző a hatvanas években a hétköznapi ellenállás, a hetvenes-nyolcvanas években a reziliencia és a rendszerváltás után a generatív életforma megnyilvánulását.

A reziliens magatartás, a rugalmas ellenállóképesség példája a *Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek* története. Az 1950-es években, a szerzetesrendek feloszlásakor négy rend maradt meg Magyarországon, az egyetlen női rend a Szegény Iskolanővérek. Két gimnáziumot működtethettek, a Patrona Hungariae-t Budapesten és a Svetits Katolikus Gimnáziumot Debrecenben. A rend a rugalmas ellenállás jegyében szervezte meg a gimnáziumok hétköznapi életét a hálózat árnyékában, a pártállami diktatúrával szemben kidolgozta a „*bomlasztás látens technikáit*” a „*rejtett*

tantervet”. Áldozatvállalását jellemezte a tanári munka kiterjesztése a közösségi élet olyan tereire, ahová a hivatal – ÁVH, ÁEH – keze nem ért el.

A pártállami évtizedeket követően jelent meg Magyarországon a Hare Krisna mozgalom, amelynek kutatása során tizenöt élettörténet feldolgozásával a megtérés hatását vizsgálta a szerző az identitás alakulására. Ez az elemzés tematikailag eltér a korábbiaktól, tekintettel arra, hogy a fentiekhez képest egészen más társadalmi körülmények között szerveződött a mozgalom. A tanulmány arra a kérdésre keres választ, hogy a megtérés által hogyan változott a mozgalom tagjainak önképe, és arra a következtetésre jut, hogy miközben a személyes tulajdonságok azonosak maradtak, megváltozott az interjúalanyok gondolkodása és életmódja, magatartása.

Az 1956-os magyarok óhazaképével és a Hare Krisna mozgalom hatásaival foglalkozó írások módszertani szempontból kevésbé illeszkednek a levéltári, titkosszolgálati dokumentumokat is feldolgozó biográfiai elemzésekhez. A kötetben olvasható többi tanulmány azonban alátámasztja a szerző eredeti szándékát. Nem elemzéshez szükséges sablonokat ad, hanem arra tanít, „*hogyan kell ilyen sablonokat konstruálni*”. Kiemelendő gondolata, „*hogy nem az élettörténetek feldolgozásának technikáját kell másoktól eltanulnunk, hanem azt, hogyan kell a már jól bevált technikákat saját kutatásainkban alkalmazni*” (18. o.).

Irodalom

- Bausinger, H. (1988): *Constructions of life*. In Hofer, T. Niedermüller P. (szerk.): *Life-History as Cultural Construction/Performans*. Budapest: MTA (Idézi Bögre, 2024.)
- Bertaux, D. (szerk.) (1981): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. London – Beverly Hills: SAGE, (Idézi Bögre, 2024.)
- Bögre Zsuzsanna (2020): Szociológiai paradigmák és a biográfiakutatás. *Szociológiai Szemle*, 4 73-88.o.
- Bögre Zsuzsanna (2024): Élettörténeti társadalomkutatás. Elméleti és empirikus megközelítések. *L'Harmattan* 1-304.o.
- Densin, N. K. (2001): Reflexions and Reviews. The Seventh Moment: Qualitative Inquiry and the Practical of a More Radical Consumer Research. *Journal of Consumer Research* 28 (September), 324-330.o.